

РЕЦЕНЗИЯ

от

доц. д-р Джени М. Маджаров,

Софийски университет „Св. Кл. Охридски”,

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен **„доктор”**,

в областта на висшето образование, разработен в катедра „Етнология”, при

Исторически факултет на Софийски университет „Св. Кл. Охридски”

Научна област: **3. Социални, стопански и правни науки**

Професионално направление: **3.1. Социология, антропология и науки за културата**

Автор: **Росен Ивов Гацин**

Тема: **Демони и демонизация (края на XIX в. – началото на XXI в.) по материали от Северозападна България**

Научен ръководител: **доц. д-р Красимир Стоилов**

Биографични сведения

Докторантът е роден през 1988 г. в гр. Варна, където завършва Националната гимназия за хуманитарни науки и изкуства „Константин Преславски” (2007). Бакалавърска степен придобива в катедра Етнология, при ИФ на СУ (2011), също там и магистърска степен по Етнология и културна антропология с дипломна теза на тема „Демони в съвременността”, по материали от с. Камено поле, Северозападна България (2012).

От 2008 г. и понастоящем докторантът е председател на УС на Народно читалище „Съзнание 1926” в гр. Белослав, обл. Варна. Едновременно с това е член на няколко обществени институции и сдружения като: Общински съвет на Белослав (2011-2015); Постоянна комисия по образование, култура и социални дейности към ОбС в Белослав (2011-2015); Църковно настоятелство при храм „Св. вмчк. Димитър Солунски”, Белослав (2013-понастоящем); председател на Академично етнологско сдружение (2009-2012), София. Разгръща широка културно-обществена и краеведска дейност. Води упражнения по „Българска етнология”, към катедра Етнология (2014-2015). Взема

участие в седем изследователски и практически проекта. Организира четири фотоизложби и една етнографска експозиция.

Общо впечатление от изнесеното е, че докторантът има широки обществени и културни интереси с пристрастие към изследване на локалната култура, и нейното отразяване в научни и художествени творби.

Данни за докторантурата

Темата на представения дисертационен труд е обсъдена в катедра Етнология, при ИФ на СУ, след което е предложена и приета от Факултетния съвет, с което Росен Гацин е зачислен в редовна докторантура, с продължителност 2013-2016 г. (Заповед от 01. 02. 2013 г.). Първоначално темата на дисертацията е „Демони и демонизация (по материали от Северозападна България)”, която впоследствие е уточнена в настоящия си вид. За научен ръководител е избран доц. д-р Красимир Стоилов. Обучението на докторанта протича по предварително изготвен и приет от Катедрения и Факултетния съвети индивидуален учебен план. По време на обучението докторантът полага успешно и в срок всички предвидени в индивидуалния план изпити. При протичане на докторантурата са спазени всички разпоредби, включени в Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Кл. Охридски”.

На заседание, в разширен състав, на катедра Етнология (14. 01. 2016 г.) се провежда вътрешно обсъждане на разработения дисертационен труд. На него мнозинство от участниците излизат със становище, че някои части на разработката трябва отново да се огледат, поправят и допълнят с необходимата информация, след което дисертацията да се представи за ново обсъждане. Заседанието предлага на Факултетния съвет докторантът да бъде отчислен с право на публична защита. Второто вътрешно обсъждане на дисертацията се провежда отново в разширен състав на катедрата (30. 03. 2016 г.). На него са отчетени и приети направените поправки и допълнения в дисертацията. На заседание Факултетният съвет на ИФ одобрява състава на научното жури, на чиято основа е издадена ректорска заповед (№ РД 38-306 от 18. 05. 2016 г.)

По време на процедурите за допускане на разработката до публична защита не са установени нарушения и са спазени предписаните нормативни изисквания. В резултат на това, както и на основание от всички представени документи, спокойно може да се заключи, че процедурата по обявяване и провеждане на конкурса е протекла в пълно съответствие със Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), с Правилника за неговото приложение, както и с вътрешния Правилник за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Кл. Охридски”. Така представената процедура напълно отговаря на изискванията в посочените нормативни документи, което е основание за преминаване към следващия, завършващ етап на нейното осъществяване.

Сведения за дисертацията и автореферата

Общият обем на дисертационния труд е 211 стр., от които 161 са текст на разработката, следван от Литература с 96 заглавия на кирилица, 12 на латиница, 10 архивни единици и 3 електронни източника. Трудът е построен в стандартна форма с Увод, три глави и Заключение. Има списък на информаторите, означени незнаяно защо със заимствания от социологията термин „респонденти”, съдържащ 43 имена. В края на разработката са поместени четири приложения, от които първото е „Списък на селищата от обл. Враца с църкви, събори и някои оброци”. В същия са поместени сведения за 114 селища. Приложение 2 има 8 фигури, илюстриращи различни страни на изследваната тематика. В Приложение 3 „Текстове на респонденти” на 7 страници са представени теренни материали от 4 информатора. Последното Приложение съдържа 11 бр. цветни фотографии.

Увод Тази въвеждаща част в разработката разглежда всички задължителни основни моменти, необходими за изясняване позициите на автора по излагане на застъпената научна теза. Като предмет на изследването е заявена необходимостта от документирание и анализиране състоянието на демоничните представи в светогледа и съвременната духовна култура на българската общност. Същевременно това е и опит да се проследи механизма на приемственост на традицията в един отделен район на Северозападна България. Идеята е на тази основа от данни да се анализира как вярванията в демонични същества променят своето съдържание, предназначение и продължават битуването си при различни възрастови, социални и др. групи население в съвременността. От изложеното в текста се вижда, че изборът на този район от страната не е случаен, а преднамерено търсен, с идея новите данни да се сравнят с тези от изследванията по тази проблематика, направени от Димитър Маринов, през XIX в. Освен този аргумент авторът посочва и друга причина за своя избор. Това е общоизвестната стопанска изостаналост на района, придружена от социална затвореност на населението и слаби миграционни процеси към него, което предопределя консервативния характер на местната култура и слабите процеси на промяна. Това позволява авторът да разположи изследването си в рамките на три века – XIX - XXI. По своя обхват проучвания район не е малък, защото обхваща няколко десетки селища от област Враца.

Авторът прилага разнообразен набор от изследователски подходи за събиране на сведения от повече от 40 информатора. Тяхната възраст е между 29 и 100 г. като са разделени в две категории, според принадлежност към определено възрастово поколение (в три възрастови групи) и отношение към познанието за демонични представи.

Преди да направи обстоен преглед на европейските и българските научни изследвания по темата за митологичните и демонологични представи авторът

кратко, но достатъчно ясно, проследява появата и битуването на понятието „демон”, от Античността до традиционната славянска и българска култура през XIX-XX в. Представените изследвания по разглежданата проблематика предполагат добро теоретично познаване на темата и възможност за нейното тълкуване в регионална конкретика. Към това трябва да се прибави и ползваната широка база от изворови данни като теренни материали, научни архиви, летописни книги, семейни хроники, фолклорни материали. Може би е въпрос на недоглеждане, но тук и други места в целия текст, многократно се среща неправилно отбелязване на цитираната литература и извори, както и пропуск при отбелязване на страниците от ползания текст, което е необходимо да се поправи.

В подглава „Теоретични концепции в демонологията” авторът разглежда по-подробно някои от основните характеристики на демоничните същества като наименование, произход, представи за техния облик и различни характерни особености. Поради факта, че в тази част липсват теоретични концепции, то заглавието някак си не съответства на съдържанието, от което следва разминаването да бъде премислено. В следващата част докторантът подробно представя познатите в науката различни подходи за класификация на демоничните същества и техните представи, както и използваните критерии при изследване на митологичните и демонологични образи. Това е много добра основа, на която именно тук, а не в края на Увода, авторът би могъл да направи критичен преглед на представените класификации и представи своето становище относно предпочетената изследователска схема и прилагани критерии

В края на тази част докторантът представя своето виждане относно актуалността на изследването и излага различни работни хипотези, на чиято основа разглежда изследвания проблем. Може би ще изкажа пристрастно мнение, с което авторът не е длъжен да се съобрази, но частта „Структура на съчинението” някак си няма място в този формат на разработката. Този текст подхожда за съдържанието на автореферат.

Глава първа. Терен на етнографското проучване и профил на респондентите съдържа три подчасти. В първата докторантът представя по какви признаци е направил подбор на изследваните селища. Изложен е кратък преглед на демографските процеси през XIX-XXI в., от което се вижда как в голяма част от селищата числеността на населението значително намалява. Направен е кратък опит да се проследят миграционните процеси в района от малките селища към големите градски такива. Също такъв обзорен преглед е направен и на стопанското състояние на селищата. В малко по-подробен план са разгледани горните проблеми при няколко градски и селски селища от област Враца. Тук е поместена една от интересните и приносни части на разработката, която представлява внимателно и прецизно направен анализ на познанието и характеристика на ползваните в изследването информатори. Групата е разделена на две категории: 1. според принадлежност към определено поколение; 2. според

познанието за демонични същества от миналото и настоящето, и вярата в тях. Този находчив подход за премисляне на получената информация позволява да се установи как при отделните поколения е запазена и действа представата за демонични същества, какви промени настъпват в начина на тяхното възприемане, и какво въздействие оказва това познание при създаване на светогледа. При анализиране на информацията докторантът стига до висока степен на обобщение относно нивата на съхраняване и носене на традиционната култура, както и познанието за различни митологични и демонологични представи, сред различните поколения и групи по познание. Резултатите са впечатляващи и заслужава да им се отдели по-обширно място с по-подробно представяне. Това би спомогнало да се разкрие онзи елемент от механизма по предаване на словесната традиция, който остава все още недостатъчно изяснен в етнологката наука.

За уточняване на проблема с локализацията на демоничните образи авторът прави подробен преглед на божествените застъпници на селища и места, като изяснява кои са светците-покровители, светците-патрони на църкви и светците с оброк, в изследваните селища. Това позволява да се установи двойственото положение на някои християнски свети персонажи, които при определени обстоятелства битуват в колективната памет и като демонични същества.

Глава втора. Демонични образи в Северозападна България В нея докторантът прави преглед на всички представи за демонологични същества от традиционната култура и съвременното. Тези представи са систематизирани в пет категории като основен принцип за групиране е прието тяхното местообитаване. Така в категорията „Демони на дома” са представени плътеник (вампири) и рунтаво момиче (момче); в „Демони на селището” – сили и самодиви; в „Демони на водните източници, мостовете, изоставените сгради” – воден бик, таласъм, остопанена къща, някои местности и кладенци; в „Демони на небето” – змей и чума; в „Други образи” – поп Лукан, Кераца, поп Мартин, Вълчан войвода и Св. Богородица. При представяне на различните демонични образи е описана тяхната физична форма, локални характеристики, произход и причини за поява, практики по предпазване от тях, въздействие и ролята им в живота на социалната общност. Приносна страна на изследването е, че са отбелязани селищата, в които и по настоящем се срещат отделни представи за демонични същества. Единствено при описанието на вампира е направен подробен етимологичен преглед на наименованието в българска среда и в контекста на другите славянски езици. А подобен преглед може да поднесе много важна, допълнителна информация за изследването. Като успешна страна на изследването намирам опита да се свържат демонологичните образи с реално съществували исторически събития и живяли исторически личности. Примери в това отношение са разгледаните образи на чумата, поп Лукан, Кераца, поп Мартин, Вълчан войвода. При последните два образа са използвани и познанията, почерпани от иманярския фолклор. Интересен е случаят с образа на

Св. Богородица. Според документираното от автора този християнски образ е поставен от колективната представа на границата между християнски светец и натоварено с демонични характеристики същество. По думите на докторанта „Отношението на хората към Богородица е както към някои същества от кръга на демоните” (с. 111) Това е интересен пример в съвременното за придобиване на демоничен статус от християнско божество, който не е изолиран случай в дългата българска културна история.

Тази част на разработката придобива особена научна значимост благодарение на поместената в текста теренна информация, която отразява съвременното битуване на колективни представи за някои демонични същества. При отделни случаи, като описанието на змея, текстът става наситен с повече динамика в резултат на сравняване характеристиките на настоящия образ с описанията, направени от Димитър Маринов и Иваницка Георгиева. Може би и при други образи това би дало същия положителен резултат. В края на тази част бих обърнал внимание върху неправилната употреба на понятие като „етнологична легенда” (с. 98), което би следвало да се замени с „етиологична легенда”.

Глава трета. Демоните – от традиция към съвременност В тази част е представен начинът, по който демоничните образи битуват в колективната локална памет и ролята им в живота на съвременните общности. На първо място е потърсена връзката между съществуващите сакрални обекти (спомена за тях) и жизнената устойчивост на част от представите за демонични образи в настоящето. Стъпвайки на богатия събран материал докторантът е потърсил интересен подход за представяне битуването на демоничните образи в пространството на селското и градско селище, както и в землищата на двата типа селища. При анализа на фактите са налага обобщението, че в градска среда изследваните категории образи присъстват основно в жилищното пространство и при по-особени места като гробища, църкви и пр. В публичното пространство на града тяхното битуване е органичено, като причина за това информаторите посочват неблагоприятната урбанизирана среда. Напротив в селска среда част от запазените представи за демоничните същества все още присъстват в публичното пространство, но с ограничени и променени роли, предназначения.

За да представи изследваната тема в нейната локална конкретика авторът използва цялата събрана информация за едно селище – Камено поле, с което прави успешен опит да уточни в пространството на дома и селището разположението на отделните категории демонични същества. Така стига до предположението, че в селището съществуват четири хронологично-пространствени центъра, около които са съсредоточени представите за битуване на демонични същества. При последователния преглед на образите в отделните центрове докторантът представя и осъвременените им характеристики, което е една от приносните части на настоящото изследване. Търси и намира логични връзки между съвременните образи на демонични същества и отминали исторически събития и действителни исторически личности. Причините за настоящото

битуване на част от идващите от традиционната култура образи, авторът логично търси в продължаващата с десетилетия стопанска изостаналост и разруха, проблеми със здравеопазването и съпътстващата ги духовна криза на селищата и населението от Северозападна България. Друга вероятна причина за явлението открива във все още запазената обичайна практика по почитане на сакрални обекти и места. Находчиво попадение на автора е графичното представяне разположението на демоничните представи с четирите центъра върху плана на селището и неговото землище. По този начин добре проличават локалните характеристики на съхранената система от демонични образи и нейното приспособяване към особеностите на съвременния живот в селището.

В края на разработката са проследени промените и нови отличителни черти на всички изследвани и документирани в съвремието демонични образи като за целта са използвани няколко отправни точки: място и време на поява, звуков и цветови образ и знак за присъствие, форма.

Намирам за много успешно попадение визуализирането чрез пирамида на продължителността и приемствеността при съществуване на демоничните образи през периода XIX-XXI в. От изображението ясно се вижда, че само няколко образа продължават своето битуване в съвремието, а като най-устойчива се налага представата за вампира. Макар и традиционен за българската култура този демоничен образ придобива някои нови черти в края на XX и началото на XXI в., както и ново социално предназначение като пазител на нормите за поведение. Авторът правилно търси причините за устойчивостта и приемствеността на този и другите образи във вратата на информаторите относно тяхното „действително” съществуване, в достоверността на предаденото познание от предците и в неизлинялата връзка на демоничните представи с погребалната обредност.

Заклучение На основа събраният, систематизиран и поднесен с необходимия критичен анализ материал авторът прави обобщение, че в настоящето все още може да бъде осъществявано резултатно етноложко събиране на теренен материал по темата за традиционните представи, свързани с демонични същества. Това дава основание да се твърди, че макар и в доста орязан вид, дошлите от миналото и съществуващи в настоящето демонологични представи са неразделна част от културата и живота на съвременната българска общност. Те притежават частично променен, осъвременен образ и характеристики. Продобиват нови социални роли, като продължават да битуват не само в колективното познание на населението, но и под формата на художествени образи в литературата и визуалните изкуства.

Авторефератът в кратка и точна форма предава съдържанието на докторската дисертация.

Предложеният за разглеждане дисертационен труд и придружаващият го автореферат отговарят на всички изисквания на Правилника за условията и реда

за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Кл. Охридски“.

Научни приноси

Приемам като съответстващи на действителността изтъкнатите от докторанта научни приноси на разработката:

- Събран, систематизиран и логично използван обилен теренен материал;
- Анализ, категоризация и характеристика на информацията и нейните основни живи носители;
- Хронологично и визуално представяне на битуващите в съвременното демонологични представи и вярвания;
- Пространствено-графично сравняване на начините и местата за битуване в селска и градска среда на демонологични представи;
- Разглеждане на важната връзка между сакрални обекти и приемственост при демонологичните представи.

Бележки Освен няколкото споменати по-горе бележки искам да обърна внимание върху необходимостта от цялостно правописно, граматично и стилово редактиране на текста на дисертацията.

Публикации

Научната продукция на докторанта се състои от пет публикации, едно съставителство, и участие в две международни конференции. Тези данни покриват изискванията на Закона и правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Кл. Охридски“.

Заклучение

На основание гореизложеното, независимо от няколкото направени бележки по темата, които не омаловажават нейната същност и приносен характер, препоръчвам на уважаемото научно жури да присъди на Росен Йвов Гацин образователната и научна степен „доктор“ по Етнология в научната област 3. Социални, стопански и правни науки, с професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата.

21 юни 2016 г.

(подпис)

доц. д-р Джени М. Маджаров

